

SIRAT

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Sirat Dergisi – Sirat Journal
ISSN: 2757-8631 / e-ISSN: 2717-8064
Cilt / Volume: 4 Sayı / Issue: 2
30 Kasım / November 2023

Kapsam: İslami İlimler ile Sosyal ve Beşerî Bilimler

Scope: Islamic Sciences/Researches, Social and Human Sciences

Periyot: Yılda 2 Sayı, 30 Mayıs / 30 Kasım

Period: Biannually, 30 May / 30 Nov.

Makale Son Kabul: 30 Ekim / 30 Nisan

Article Deadline: 30 October / 30 April

Yayın Dili: Türkçe / İngilizce

Language Publication: Turkish / English

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT, yılda iki kez yayınlanan akademik, hakemli bir dergidir. Makaleler İngilizce başlık, Türkçe ve İngilizce kısa öz (150-200), anahtar kelimeler (5 kavram), genişletilmiş İngilizce özet (750-1000) ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir. Dergimizde yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazara ait olup tüm telif hakları yazarlara devrolunmuştur.

The University of Gaziantep Islamic Science and Technology, Journal of Faculty of Islamic Sciences SIRAT is an peer-reviewed academic journal published twice a year. Articles include titles in English, a short summary (150-200) in Turkish and English, keywords (5 concepts), an extended English abstract (750-1000) and a bibliography prepared in accordance with the ISNAD Citation System. The responsibility of the articles published in our journal belongs to the author and all copyrights have been transferred to the authors.

YÖNETİM VE ADRESİ / EXECUTIVE OFFICE

GİBTÜ, İslami İlimler Fakültesi, Gaziantep, 27010, Türkiye

GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, 27010, Turkey

Mail to: siratdergi@gibtu.edu.tr

Tel: (90 342) 909 75 00 Fax: (90 342) 909 75 00

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sirat>

YAYINCI / PUBLISHER

GİBTÜ, 27010, Gaziantep, Türkiye

GIBTU, 27010, Gaziantep, Turkey

SAHİBİ / OWNER

On behalf of GIBTU , Faculty of Islamic Sciences
Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN, zeki.keskin@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / RESPONSİBLE MANAGER

Arş. Gör. Muhammet KALKAN, muhammet.kalkan@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Dr. Öğr. Üyesi Fırat SEVİNÇ, firat.sevinc@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

EDİTÖR YRD. / EDITORIAL ASSISTANT

Doç. Dr. Murat AKKUŞ, murat.akkus@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Temel İslam Bilimleri / Basic İslamic Sciences

Arş. Gör. Gürkan EYİĞÜN, gurkan.eyigun@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

İslam Tarihi ve Sanatları / Islamic History and Arts

Arş. Gör. Muhammet KALKAN, muhammet.kalkan@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

Felsefe ve Din Bilimleri / Philosophy and Religious Sciences

Arş. Gör. Mehmet KARATAPAN, mehmet.karatapan@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

İngilizce / English

Arş. Gör. Güneş GEZER, gunes.gezer@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

Arapça / Arabic

Öğr. Gör. Muhammet Mehdi AKSOY, aksoy_muhammed@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

Farsça / Persian

Öğr. Gör. Zafer ONUR, zafonur@gmail.com
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

Türkçe / Turkish

Öğr. Gör. Mehmet Nezir ESİN, mehmetnezir.esin@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof Dr. Mehmet AKBAŞ**, mehmetakbas@gantep.edu.tr
Gaziantep University, Faculty of Theology, Gaziantep, Turkey
- Doç. Dr. İbrahim BARCA**, ibarca@beu.edu.tr
Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Bitlis, Turkey
- Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR**, ahmetgokdemir@yaloiva.edu.tr
Yalova University, Faculty of Islamic Sciences, Yalova, Turkey
- Doç. Dr. Mehterhan FURKANI**, mehtarkhan@aksaray.edu.tr
Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Aksaray, Turkey
- Doç. Dr. Abdurrahman ENSARİ**, abdurrahmanensari@artuklu.edu.tr
Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Mardin, Turkey
- Doç. Dr. Bekir KARADAĞ**, bekir.karadag@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKBAŞ**, ahmet.akbas@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Adnan AKALIN**, adnan.akalin@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Selim GÜLVERDİ**, selim.gulverdi@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Behçet BATUR**, behcet.batur@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DEMİR**, mehmet.demir@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAŞDELEN**, mehmet.tasdelen@gibtu.edu.tr
GIBTU, Faculty of Islamic Sciences, Gaziantep, Turkey

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Őamil DAĐCI, dagci@ankara.edu.tr

Ankara University, Faculty of Theology, Ankara, Turkey

Prof. Dr. Abdŭlmecit OKĐU, amecit@atauni.edu.tr

Erzurum Atatŭrk University, Faculty of Theology, Erzurum, Turkey

Prof. Dr. Mehmet DAĐ, mehmet.dag@atauni.edu.tr

Erzurum Atatŭrk University, Faculty of Theology, Erzurum, Turkey

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI, msoysaldi50@nevsehir.edu.tr

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Nevşehir, Turkey

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN, a.kahraman69@hotmail.com

Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey

Prof. Dr. Fikret KAHRAMAN, fikret.karaman@inonu.edu.tr

Malatya İnönü University, Faculty of Theology, Malatya, Turkey

Prof. Dr. Ömer DURLU, omer.dumlu@deu.edu.tr

Ege University, Faculty of Theology

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR, hikmetakdemir@hitit.edu.tr

Hitit University, Faculty of Theology, Çorum, Turkey

Prof. Dr. Hŭseyin YAŐAR, huseyin.yasar@usak.edu.tr

UŐak University, Faculty of Islamic Sciences, UŐak, Turkey

Prof. Dr. Ali AKPINAR, aakpinar@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Konya, Turkey

Prof. Dr. Hayati AYDIN, aydinhayati@yyu.edu.tr

Van Yŭzŭncŭ Yıl University, Faculty of Theology, Van, Turkey

Prof. Dr. Abdŭlbaki GŭNEŐ, abdŭlbakigunes@yyu.edu.tr

Van Yŭzŭncŭ Yıl University, Faculty of Theology, Van, Turkey

Prof. Dr. Hasan KESKİN, hasankeskin@nku.edu.tr

Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, Turkey

Prof. Dr. Zekeriya PAK, zekeri yapak@ksu.edu.tr

KahramanmaraŐ Sŭtçŭ İmam University, Faculty of Theology, KahramanmaraŐ, Turkey

Prof. Dr. İdris ŐENGŬL, sengul@divinity.ankara.edu.tr

Ankara University, Faculty of Theology, Ankara, Turkey

Prof. Dr. Kemal ATİK, katik@erciyes.edu.tr

Kayseri Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, Turkey

Prof. Dr. Recep TUZCU, recep.tuzcu@selcuk.edu.tr

Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Konya, Turkey

Prof. Dr. Mehmet YOLCU, myolcu@beu.edu.tr

Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Bitlis, Turkey

Prof. Dr. Atilla Yargıcı, yargici@harran.edu.tr

Harran University, Faculty of Theology, Şanlıurfa, Turkey

Prof. Dr. Erdoğan PAZARBAŞI, erdoganp@erciyes.edu.tr

Kayseri Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, Turkey

Prof. Dr. İshak ÖZGEL, ishakozygel@sdu.edu.tr

Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Isparta, Turkey

Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ, ekrem.demirli@istanbul.edu.tr

İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey

Prof. Dr. Hidayet AYDAR, hidayet@istanbul.edu.tr

İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN, icaliskan@ybu.edu.tr

Ankara University, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, Turkey

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ, zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Nevşehir, Turkey

Prof. Dr. Abdülaziz HATİP, ahatip@marmara.edu.tr

Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey

Prof. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK, abdulbir@marmara.edu.tr

Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey

Prof. Dr. Mehmet ÜNAL, munal@ybu.edu.tr

Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, Turkey

Prof. Dr. Celil KİRAZ, cekiraz@hotmail.com

Uludağ University, Faculty of Theology, Bursa, Turkey

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ, mesuto@ankara.edu.tr

Ankara University, Faculty of Divinity, Ankara, Turkey

Prof. Dr. Halil ALDEMİR, aldemirhalil@kilis.edu.tr

Kilis Yedi Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, Turkey

Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA, muttalip.arpa@izu.edu.tr

Sabahhaddin Zaim University, Faculty of Islamic Sciences, İstanbul, Turkey

Prof. Dr. Osman Kara, okara@nku.edu.tr

Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdağ, Turkey

Prof. Dr. Aydın TEMİZER, aydin73@gmail.com

Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey

Doç. Dr. Avnullah Enes ATEŞ, enes.ates@bilecik.edu.tr

Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. Cüneyt EREN, acune@yahoo.com

Dokuz Eylül University, Faculty of Divinity, İzmir, Turkey

Doç. Dr. Şaban KARASAKAL, sabankarasakal@ibu.edu.tr

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu, Turkey

Doç. Dr. Zeki TAN, zeki.tan@igdir.edu.tr

Iğdır University, Faculty of Theology, Iğdır, Turkey

Doç. Dr. Cemal Abdullah AYDIN, cemel.aydinistanbul.edu.tr

İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul, Turkey

Dr. Abdurrahman OKUYAN, aokuyan@bayburt.edu.tr

Bayburt University, Faculty of Theology, Bayburt, Turkey

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Sırat Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.
Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Sırat Journal uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER

ASOS
indeks

Sırat Dergisi
Cilt / Sayı: 4 / 2 (30 Kasım 2023)

Sırat Journal
Volume / Issue: 4 / 2 (Nov 30, 2023)

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 9-46 | Adnan Arslan, Mustafa Kaya, Ayşenur Sözgen, Serhat Yaçın, Mesut Çınar
Tefsir Metinlerinde Mütenebbî
al-Mutanabbî in Tafsir Texts

GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT
GIBTU Journal of Faculty of Islamic Sciences SIRAT
ISSN 2757-8631 | e-ISSN 2717-8064
Kasım / November 2023, 4/2: 9-46

Tefsir Metinlerinde Mütenebbî

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı
Associate Professor, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of
Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric
Bilecik, Turkey
adnanarslan81@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-3989-6612

Mustafa KAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Master's Student, Bilecik Şeyh Edebali University,
Graduate Education Institute, Department of Basic Islamic Sciences,
Bilecik, Turkey
hacikaya01@hotmail.com
orcid.org/0009-0008-7990-9714

Ayşenur SÖZGEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Master's Student, Bilecik Şeyh Edebali University,
Graduate Education Institute, Department of Basic Islamic Sciences,
Bilecik, Turkey
aysenur.siyer@gmail.com
orcid.org/0009-0009-4144-2829

Serhat YAÇIN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Master's Student, Bilecik Şeyh Edebali University,
Graduate Education Institute, Department of Basic Islamic Sciences,
Bilecik, Turkey
serhatyacın571@gmail.com
orcid.org/0009-0006-0738-6163

Mesut ÇINAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Master's Student, Bilecik Şeyh Edebali University,
Graduate Education Institute, Department of Basic Islamic Sciences,
Bilecik, Turkey
cinarmesutt16@gmail.com
orcid.org/0009-0007-1942-6641

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Mayıs / May 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 5 Temmuz/ July 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Kasım / November 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Kasım / November

Cilt-Sayı / Volume-Issue: 4/2, **Sayfa:** 9-46

Atıf / Citation: Arslan, Adnan – Kaya, Mustafa - Sözgen, Ayşenur - Yaçın, Serhat - Çınar, Mesut, “Tefsir Metinlerinde Mütenebbî [al-Mutanabbî in Tafsir Texts]” *Sırat* 4/2 (Kasım/ November 2023): 9-46

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (CC BY NC ND)

Tefsir Metinlerinde Mütenebbî

Öz

Kur'ân âyetleri tefsir edilirken bilhassa dilsel izahlarda Arap şiirinin referans alınması gerektiği hususunda fikir birliği bulunmaktadır İlk tefsir faaliyetlerinden itibaren Câhiliye şiirinden muhdes şairlerin şiirlerine kadar yapılan istişhâdların Kur'ân mesajının doğru anlaşılmasında katkı sunacağı düşünülmüştür. *Müvellet/muhdes* şairlerin şiirleri ise haklı birtakım gerekçelerden dolayı lugavî istişhâdların dışında tutulmuştur. Ancak muhdes şairlerin şiirlerine karşı bu yaklaşım onların şiirlerinin tefsirlerde yer almayışı anlamına gelmemektedir. Günümüze kadar pek çok müfessirin bu kategorideki şairlerin şiirleriyle tefsirlerine anlamsal derinlik kazandırdığı görülür. Bu çalışmada dilsel açıklamalarda şiirleriyle istişhâdı makbul görülmeyen muhdes şairlerden olan Mütenebbî'nin (ö. 354/965) tefsir metnindeki varlığı incelenmiştir. Pek çok tefsirde şiirlerine atıfta bulunulan Mütenebbî'nin tefsir ilmine nasıl bir katkı sunduğu bu çalışmanın amacını teşkil etmektedir. Görüldüğü kadarıyla Mütenebbî hikemî/felsefî beyitleriyle müfessirlerin dikkatini çekmiş ve kimi âyetlerin izahında onun sözleri referans alınmıştır. Bu açıdan şairin, her ne kadar tefsir alanından uzak olsa da ortaya koyduğu tespit ve gözlemleriyle Kur'ân âyetlerinin daha iyi anlaşılmasında katkı sunduğu müşahede edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Mütenebbî, Tefsir, İstişhâd, Hikmet.

al-Mutanabbī in Tafsir Texts

Abstract

There is a consensus that Arabic poetry should be taken as a reference, especially in linguistic explanations when interpreting the verses of the Qur'an. The poems of muwallad, poets are excluded from lexical istishād due to a number of justified reasons. However, this approach towards the poems of the great poets does not mean that their poems are not included in the commentaries. It is seen that many commentators have brought semantic depth to the poems of the poets in this category until today. In this study, the existence of al-Mutanabbī, who is one of the great poets whose istishad is not accepted with his poems in linguistic explanations, in the texts of tafsir has been examined. The purpose of this study is how al-Mutanabbī, whose poems are referred to in many tafsir, contributes to the science of tafsir. As can be seen, al-Mutanabbī attracted the attention of commentators with his philosophical couplets and his words were taken as reference in the explanation of some verses. In this respect, it has been observed that the poet contributes to a better understanding of the Qur'anic verses with his observations and observations, although he is far from the field of tafsir.

Keywords: Arabic language and rhetoric, al-Mutanabbī, Tafsir, Istishad, Wisdom.

Giriş

Kur'ân'da sözün sahibi Allah'tır; tefsirde ise konuşan yaratılmış bir insandır. Mahlûk olan bu insan, yaratıcısının sözü üzerine bir şeyler söylerken elbette ki gelişigüzel konuşamaz; dilediği gibi serd-i kalam edemez. Zira bir tarafta yaratıcıya olan haşyeti, diğer taraftan da okurlarının Allah kelamı üzerine söylenecek sözlerden beklentisi onu keyfilikle baş başa bırakmaz. Bu âyetten maksat budur derken maksadını aşmak gibi bir hadsizliğe düşmemek için kelimelerini özenle seçer; üslubunu ihtiyatla belirler ve en önemlisi de kendi sözlerini teyit ettirme ihtiyacı hisseder. Bu teyit, okur kitlesi olan ümmetin önemli bir kesimi tarafından benimsenmiş külli kaidelerle olmalıdır. Yapılan izahı harcîâlem bir düşünce yahut kanaatin üstüne taşıyacak ve ona en azından ilmi bir kisve giydirecek şey ilim olarak kabul edilmiş nesnel sabitelerdir. Tefsir alanında sarf, nahiv, beyân, meânî gibi nesnel kriterler arasında yer alan hakemlerden biri de Arap şiidir.¹

Kur'ân'ın nüzulünden önce Araplar arasında büyük bir saygınlığı olan şiiir, Arapların divanı idi. Kabileler, iftihar vesilesi bildikleri şairlerinin diğer kabile mensuplarını hicvetmesi, kendilerini methetmesi, savaşlardaki kahramanlıklarını tarihi bir vesika olarak tescil etmesi, vefat etmiş olanlarının isimlerini ölümsüzleştirilmesi vb. noktalardan şairlerine fevkalade bir önem atfederlerdi. Bu açıdan şair kabilenin görünen yüzü, duyulan sesi oluverir ve kabilenin bekasıyla ilişkili bir konuma yükseltildi. Kâbe duvarına asıldığı iddia edilen muallaka şiiirlerinin tamamının da belli bir kabilenin kahramanlıklarına temas etmesi bunun bir kanıtıdır denilebilir.²

¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyye li'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 2/67.

² Cahiliye Araplarında şiiirin konumu hakkında ayrıntı için bkz: Muhammed Huseyn Dakkûş, *Târîhu'l-Arab gable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009), 122; Mehmet Yalar, "Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiiirin Sosyal Arka Planı", *Nüşa* 6/23 (2006), 137.

Şiire atfedilen bu önem yine benzer gerekçelerle Hz. Peygamber'in (sas) zamanında da devam etmiştir.³ Peygamber Efendimiz'in (sas), Hassân b. Sâbit'i (ö. 60/680 [?]) hicvetmeye dair teşvik etmesi⁴ hatta risalet sahibine yönelik aşağılayıcı şiirler söyleyen Yahudi Ka'b b. el-Eşref'in (ö. 3/624) infazını emretmesi⁵ şiirin işlevsel değerini İslâmî dönemde de koruduğunu göstermektedir. Bunların dışında Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Abdullâh İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) Kur'ân'daki kelimelerin doğru anlaşılması hususunda Arap şiirine işaret etmeleri⁶ tefsir sahasında eser kaleme alanlar için şiir lehine güçlü bir karine addedilmiştir. İbn Abbas'tan başlayarak tefsirlerin tedvin edildiği II. (VIII.) yüzyılın başlarından günümüze kadar müfessirler,⁷ Arap şiirini ihtilafli meselelerde insafli bir hakem ve serdettikleri yorumlarında nesnel bir dayanak olarak görmüşlerdir.⁸ Hatta şiirle istişhâd yönteminin, bizzat Hz. Peygamber'in (sas) yönlendirmesiyle zuhur etmiş olduğu düşünülmektedir.⁹ Muhtelif mizaçta bambaşka

³ Hz. Peygamber'in (sas) şiire karşı tutumu hakkında bilgi için bk. İsmail Güleç, "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19 (2017), 123-146.

⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavûd (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 30/523 (No. 18689).

⁵ Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn, *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdîşi'r-Resûl*, thk. Beşîr 'Ayyûn (B.y.: Dâru'l-Fikr 1392/1972), 12/318.

⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *Kitâbü'l-Muvâfaqât* (B.y.: Dâru İbn 'Afvân, ts.), 1/58. (6 Cilt); Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi'*, thk. Muhammed et-Tahhân (Riyad: Mektebeu'l-Maârif, 1444), 2/198.

⁷ Nurettin Turgay, "Etbâu't-Tâbiîn Döneminde Tefsir Çalışmaları/Tefsir İlminin Tedvin", *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013), 37.

⁸ Tefsirde şiirle istişhâda verilen önemi somut olarak şöyle görmek mümkündür ki hicrî II. asırdaki lugavî tefsir klasiklerinden olan Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (ö. 210/825) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ında 1000'e yakın, Ebû'l-Hasen el-Ahfeş'in (ö. 215/839) *Meâni'l-Kur'ân*'ında 281 ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (v. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'ında 700'e yakın beyit anlam tespiti ve dilsel çözümlemelerde esas alınmıştır. Hârun Ögmüş, "Tefsirde Şiirle İstişhad Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi", *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, 345-361.

⁹ Fuat Sezgin, *Macâz al-Qur'ân, yazan Abu Ubayda Ma'mar b. al-Mutanna't-Taynî (ölm.209 h.) Tefsir Tarihine Ait Bir Mukaddime*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Namzedi, 1950), 35.

milletlerin İslâm'a girmesiyle baş gösteren *lahn* olgusu¹⁰ dili ve dolayısıyla da Kur'ân manalarını tahrif edebilir düşüncesiyle şiirin hakemliğine duyulan ihtiyaç artarak devam etmiştir. Şiirin âyetteki lafızların delaleti hakkındaki bu hakemliği zaman içerisinde *istişhâd* olarak kavramlaşmış ve lügat ve tefsir çalışmalarında sıklıkla duyulan bir ıstılah halini almıştır.¹¹ Kur'ân âyetlerinin doğru anlaşılması için yapılacak *istişhâd* ameliyesinin de doğal olarak kendi içinde asgari düzeyde kuralları olmalıydı. Bu kurallar ilgili kaynaklarda uzun uzadıya tartışılmış, edebiyat eleştirmenleri ve Kur'ân araştırmacıları nezdinde az çok belirli bir müşterekte fikir birliği sağlanmıştır.¹² İstişhâd yapılan şiire de *الشاهد الشعري* "eş-Şâhidu's-şî'rî" denilmiştir. En kapsamlı olduğunu gördüğümüz tanıma göre şiir şâhidi şudur: *الشعرُ الذي يُستشهدُ به في إثبات صحة قاعدة، أو استعمال كلمة، أو تركيب، لكونه من شعر العرب الموثوق بعربيتهم* "Araplığına güvenilen Arapların şiirinden olması hasebiyle, herhangi bir kaidenin veya bir kelime yahut terkinin kullanımının ispatı sadedinde delil olarak getirilen şiirdir."¹³ Burada bilhassa altı çizilmesi gereken husus, şâhid olarak getirilen sözün külli kaidenin ispatında bir cüzi olmasıdır.¹⁴

Âyetlerin doğru anlaşılmasında tabi ki bütün Arap şairleri aynı güvenilirlikte değildir. İslâm öncesi Câhiliye dönemine ait şiirler

¹⁰ Şehâbettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 160.

¹¹ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) *istişhâd*ı şöyle tarif etmiştir: "İlk önce bir söz getirilir, sonra onu, bundan doğan ve buna bir zeyil konumunda olan, doğruluğuna delil ve örnek teşkil eden diğer bir söz takip eder." Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn: el-kitâbe ve's-şî'r*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, 1419), 416. Çeviri İsmail Durmuş'a aittir. İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/398-399.

¹² İstişhâdın şartları için bk. Mustafa Kırgız, Yaseen Jammol, "el-İstişhâd fi'l-lugati'l-Arabiyye", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 70-96.

¹³ Abdurrahmân b. Muâda, *el-Şâhidu's-şî'rî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyâd: Dâru'l-Minhâc, 1431), 61.

¹⁴ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Alî Dahrûc (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), 1002.

kuşkusuz en güçlü dayanak olarak kabul edilmiştir. Hem cahiliye hem de İslam dönemine şahitlik eden muhadram şairler de tefsirde itibar görmüştür. Bundan sonraki *mütekaddimûn* denilen ikinci asrın yarısına kadar ki dönemde yetişmiş şairlerin şiirleri de büyük ölçüde tefsirlerde yer almıştır. *İhticâc asrı* denilen bu tarihten sonra yaşayan şairler *müvelledûn/muhdesûn* olarak kategorize edilmiştir.¹⁵ Kavramın adından da anlaşılacağı üzere bu tanımlama, ilgili dönem şairleri açısından bir olumsuzlama ifade eder. Bu şairler İslâm'ın yayılmasıyla farklı dillere mensup insanların Arap toplumuyla karışmaları, genelde Arapların Arap olmayan unsurlarla ihtilat ettiği, cariyelerden dolayı nesep bakımından melezliğin yaygınlaşmaya başladığı ve en önemlisi de Arap dilinin saflığından uzaklaşmaya yüz tuttuğu bir dönemin mahsulüdür.¹⁶ Dilciler bu dönem şairlerine temkinli yaklaşmışlardır. Şair her ne kadar şiirinde mahir olsa da yetiştiği dönemin şartlarına kuşkuyla bakmışlar, dil ve tefsirde onun sözlerini hakem olarak tayin etmekten çekinmişlerdir.

Müvelledûn/muhdesûn dönemi şairlerinin şiirleriyle istişhâdı doğru bulmayan dil âlimlerinin çekincesi müfessirlerde büyük ölçüde karşılık bulmuştur denilebilir. Hatta tarihsel açıdan müvelled kabul edilen Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) şiiriyle istişhâdda bulunan Zemahşerî (ö. 538/1144),¹⁷ وهو وإن كان محدثاً لا يستشهد بشعره في اللغة، *“Ebû Temmâm her ne kadar dil meselelerinde şiiriyle istişhâd edilmeyen muhdes bir şair de olsa.”* diyerek yaptığının istisnai bir durum olduğunu ikrar etmiştir.¹⁸

¹⁵ Şairlerin tabakaları hakkında ayrıntı için bk. Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdi el-Mesilî el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (B.y.: Dâru'l-Cil, 1401/1981), 1/113.

¹⁶ Butrus b. Bûlus Bustânî, *Udebâu'l-Arab fi'l-a'suri'l-Abbâsiyye* (İngiltere: Muessesetu Hindâvî, 2017), 21-23.

¹⁷ Zemahşerî'nin müvelled şairlerden getirdiği istişhâdlar hakkında müstakil bir çalışma için bk. Ahmed Saîd Cân, “ez-Zemahşerî ve mevkîfuhû mine'l-istişhâd bi-şi'ri'l-muvelledîn”, *Mecelltu İdâh* 30 (2015), 277-290.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1407), 1/87.

Şairleri dört tabakaya ayıran ve ilk üç tabakayı istişhâda uygun görüp müvelledûn olan son tabaka şairler ile istişhâda kapıyı kapatan anlayışın elbette ki kendilerine göre haklı gerekçeleri vardır. İlgili kaynaklarda bu gerekçeler uzun uzadıya tartışılmıştır. Burada dikkatimizi çeken bir başka hususu incelemek istiyoruz. O da müvelled olduğu halde şiirleriyle tefsirlerde adından bahsettiren Ebû't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî'dir.¹⁹

Yukarıda değinildiği gibi dil âlimleri arasında müvelled şairlerin şiirleri ile istişhâda bulunmama hususunda bir görüş birliği bulunmaktadır. Ancak bazı şairler dil ve belâgata olan hâkimiyetlerinden dolayı bu genel anlayış içerisinde kendilerine bir esneme sahası bulabilmiştir. Müvelled kabul edildikleri halde örneğin; Ebû Temmâm ve İbnü'r-Rûmî (ö. 283/896) Zemahşerî'nin *Keşşâf*ında,²⁰ Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrerü'l-vecîz*'inde²¹ ve Buhtürî (ö. 284/897) Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürrü'l-maşûn*'unda²² dil ve belâgatla ilgili meselelerde sözü hüccet olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmada müvelled olmasına rağmen tefsirlerde kendisine atıfta bulunulan Mütenebbî'nin şiirlerinden müfessirlerin nasıl ve hangi ölçüde yararlandığı tespit edilmeye çalışılacaktır.²³ Çalışmada daha

¹⁹ Şairin hayatı ve şairliği hakkında ülkemizde pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu yüzden ilgili bir incelemeye atıfta bulunarak doğrudan konuya odaklanmak yerinde olacaktır. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/195-200.

²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/87; 1/357.

²¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422), 5/312.

²² Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harâd (Şam: Dâru'l-Kalem, ts.), 7/553. (11 Cilt)

²³ Mütenebbî'nin şiirlerine yönelik muasır eleştirel çalışmalar içerisinde, Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) ve Mahmûd Şâkir'in (ö. 1997) eserleri öne çıkmaktadır. Şairin şiirlerinin Arap edebiyat eleştirmenlerinin gözünden nasıl görüldüğü hususunda bu iki müellifin eserlerine bakılması faydalı olacaktır. Ayrıntı için bk. Tâhâ

ziyade tefsir tarihinde nitelikli yönleri ile öne çıkmış ve meşhur olmuş tefsirler tercih edilmiştir.

1. Kelimelerin Anlam Tespiti

Müfessirlerin tefsir esnasında şiire başvurmaları daha ziyade az bilinen kelimelerin anlamlarını tespit etme ihtiyacından ileri gelmektedir. Tefsir literatüründe *garîb* olarak kavramlaşmış bu kelimelerin²⁴ hangi anlamda kullanıldığının bilgisi şiirde saklıdır. Bu açıdan özellikle *Mecâzu'l-Kur'ân* başlıklı erken dönem tefsir klasiklerinde şiirle istişhâda sıklıkla rastlanır. Hatta şiirlerin yoğunluğundan dolayı bu konuda müstakil akademik çalışmalar yapılmış ve müfessirlerin istişhâd yöntemleri incelenmiştir.²⁵

Girişte bahsedildiği gibi Mütenebbî, İslâm düşünce tarihinde şiirleriyle istişhâd edilme bakımından oldukça geç bir dönemde yaşamıştır. Kur'ân'daki *garîb* kelimelerin anlamlarını tespit etme hususunda şairin yaşadığı hicri dördüncü yüzyıla kadar pek çok müfessir ve dil âlimi sahada herhangi bir boşluk bırakmayacak kadar yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bununla beraber Mütenebbî sonrası Fahreddîn Râzî (ö. 606/1210) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi tefsir sahasında otorite müfessirlerin bazı kelimelerin tespitinde şairi referans aldığı görülmektedir.

Tefsirler üzerine yaptığımız taramada Mütenebbî şiirlerine en sık yer veren şairin Fahreddîn er-Râzî olduğu görülür. Râzî yapmış olduğu bu alıntılarının kimisinde Mütenebbî'yi kelimelerin anlamı, dil ve belâgat

Hüseyn, *Ma'a'l-Mutenebbî* (İngiltere: Muessesetu Hindâvî, 2013); Mahmûd Muhammed Şâkir, *el-Mutenebbî* (Kahire: Şeriketu'l-Kuds, 1977).

²⁴ Manası zâhir olmayan ve az kullanıldığı için de kolayca bilinmeyen kelimelere ıstılahta *garîb* denilmiştir. Tehânevî, *Keşşâf*, 1250.

²⁵ Örnek birkaç çalışma için bk. Lawand Ali, *Tefsirde Nahiv Kaideleriyle İlgili Şiirle İstişhad (Beydavi'nin Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Adlı Eseri Örneğinde)* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Abdulkadir Kabdan, *Nesefî Tefsirinde Şiirle İstişhâd* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Mücahit Ekinci, "Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu Adlı Eserinde İstişhâd Metodu", *marifetname* 9/2 (2022), 467-492.

açısından şahit tutmaz. Onun şiirini, âyetin anlamına bir misal olarak görür; manayı takviye etmek amacıyla yahut sözün akışına tam mutabık olduğu kanaatiyle Mütenebbî'ye yer verir. Görüldüğü kadarıyla Razî tefsirinde Mütenebbî'ye yapılan atıfların çoğunluğunu bu tür şiirler teşkil eder. Ancak tamamı da bu kabilden atıflar değildir. Râzî kimi zaman da dil çözümlemeleri ve kelime anlamı tespitinde Mütenebbî'yi dilde hâkim noktada konumlandırır. Örneğin “nikâh” kelimesinin الصَّمِّ وَالْوَطْءِ yani katmak ve birleştirmek anlamına geldiğini söylerken Mütenebbî'nin şu şiirini aktarır:

أَنْكَحْتُ صُمَّ حَصَاهَا خُفَّ يَعْمَلَةٌ

*Onun (çölün) taşları ile devenin toynaklarını birleştirdim.*²⁶

Bu şiirde Mütenebbî'nin أَنْكَحْتُ derken çakıl ile devenin toynak aralarını birleştirmeyi kastetmiş olduğu açıktır. Râzî, şairin fiili bu anlamda kullanmış olmasını delil gösterir.

Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ “Aziz’in karısı, kadınların dedikodularını duyunca onlara davetçi gönderdi; yaslanmaları için yastıklar hazırladı ve onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf’a), “karşılıklarına çık!” dedi. Kadınlar Yûsuf’u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve “Aman Allah’ım! Bu bir beşer değil, bu ancak seçkin bir melektir!” dediler.” âyetinin tefsirini yaparken burada Hz. Yusuf’un güzelliğini anlatmakta hatta bunu destekleyen “Yusufu miraç gecesinde dolunay gibi gördüm.” hadisini zikretmektedir.

Kadınların bu güzellik karşısında tepkileri ayette anlatılırken أَكْبَرْنَهُ fiili kullanılmaktadır. Beyzâvî, bu fiili mealde de görüldüğü üzere

²⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/408.

şasıp kalmak şeklinde mana vermekte olsa da onu “hayız oldular” şeklinde anlamlandırır.²⁷

Bu durum kadınların Hz. Yusuf’un aşırı güzelliğinden etkilenmesi sebebiyle gerçekleşmiştir. Beyzâvî, fiile bu şekilde mana vermesini Mütenebbî’nin şu şiiri ile desteklemektedir:

خَفِ اللّٰهَ وَاسْتُرْ ذَا الْجَمَالِ بِبِرْعِ فَإِنْ لَحْتَ حَاضَتْ فِي الْخُدُورِ الْعَوَاتِقُ

Allah’tan kork ve o cemali ört, eğer gösterirsen

kafeslerinden çıkmayan kızlar adet görürler.

Ebû Hafs en-Neseî (ö. 537/1142) كَلَّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ “Her nefis ölümü tadacaktır.” âyetinin tefsirini yaparken şöyle bir açıklamada bulunmuştur: وَالذَّوْقُ فِي مَوْضِعِ الْحَقِيقَةِ: تَعْرِفُ طَعْمَ الشَّيْءِ بِالْفَمِ، ثُمَّ يُسْتَعْمَلُ فِي أَشْيَاءَ بِمَعْنَى النَّيْلِ “*Hakiki bağlamında tatmak bir şeyin tadını ağızla öğrenmektir. Daha sonra elde etmek, mail olmak anlamında başka şeyler için de kullanılır olmuştur.*” Neseî bu manada bir kullanımın Mütenebbî’nin şiirinde de mevcut olduğunu söyler. Şairin beyti şöyledir:

إِذَا مَا النَّاسُ جَرَّبَهُمْ لِبَيْبٍ فَإِنِّي قَدْ طَعَّمْتُهُمْ وَذَاقَا

İnsanları akıllı biri tecrübe etmişse de ben onları tadıp da yedim.

Şair bu beytinde kendi hayat tecrübesine yönelik bir övgüde bulunur. Akıllı olan kişi insanları tecrübe eder. Ancak Mütenebbî insanlar hakkındaki deneyiminin daha çok olduğunu ifade etmek ister ve bunu zevk ile ifade eder.²⁸

Mütenebbî, kelimenin anlam tespitinde İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi tefsirde önemli bir ismin de referansı olmuştur. İbn Kesîr الْجِيَادُ ile الْمَلَادُ arasındaki anlam farklılığını göstermek için Mütenebbî’nin şiiriyle

²⁷ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’l-tenzil ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer’aşalî (Beyrut, Daru İhyau’t-turas el-Arabî, 1417), 3/162.

²⁸ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, *et-Tefsîr fi’t-Tefsîr*, thk. Mâhir Edîb (İstanbul: Dâru’l-Lübâb, 1440/2019), 4/386.

istişhâdda bulunur. Bu her iki kelimenin de anlamı ilk olarak sığınmak, iltica etmek manasında iken ilki şerden, diğeri ise hayırda sığınmak anlamına gelir. İbn Kesîr, şairin şu şiiri ile anlam farklılığını teyit etmek ister:

يَا مَنْ أَلُوذُ بِهِ فِيمَا أُوْمِلُهُ وَمَنْ أَعُوذُ بِهِ مِمَّا أَحَاذِرُهُ

Ey umut ettiğim şeyi elde etmek için kendisine iltica ettiğim.

Ey sakındığım şeyden kendisine sığındığım.²⁹

el-Bustân fî i 'râbi müşkilâti 'l-Kur'ân adlı eserin sahibi İbnü'l-Ahnef diye tanınan Ahmed b. Ebû Bekir el-Ciblî (ö. 717/1318) eserinde,³⁰ bir kelimenin anlamını tespit ederken Mütenebbî'nin şiiriyle istişhâdda bulunmuştur. Müzemmil Sûresi'nde geçen *إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا* "Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır."³¹ âyetindeki *سَبْحًا* kelimesinin anlamını verirken el-Ciblî, şairin şu beytine yer verir:

أَعَزُّ مَكَانٍ فِي الدُّنْيَا سَرَّجٌ سَابِحٌ وَخَيْرُ جَلِيسٍ فِي الزَّمَانِ كِتَابٌ

Dünyadaki en onurlu mekân, atın semeridir;

Zamanda en iyi arkadaş da kitaptır.³²

Bu beyitte şair, insanın onurunu koruması için en ideal şeyin savaşmak olduğunu kinayeli bir anlatımla dile getirir. Beytin ilk mısraında geçen *سَرَّجٌ سَابِحٌ* (atın semeri) ifadesinin, seferde olmak yahut sefere çıkmak, savaşta yer almak, her an harekete geçmeye hazırlıklı olmak vb. cesaret çağrışımları bulunmaktadır. Şairin *سَبْحًا* kelimesinin

²⁹ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 3/482.

³⁰ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde *Müşkilü'l-Kur'ân* maddesini kaleme alan Adem Yerde, müellife atıfta bulunurken nispetini el-Cibillî olarak zikretmiştir. Hâlbuki eserin tahkikini yapan muhakkik, müellifin nispetini el-Ciblî olarak kaydetmiştir.

³¹ el-Müzzemmil 73/7.

³² Ahmed b. Ebû Bekir el-Ciblî, *el-Bustân fî i 'râbi müşkilâti 'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Abdurrahmân el-Cundî (Arabistan: Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûs, 1439/2018), 4/124.

ism-i fâili olarak kullandığı سَابِح “hızla giden” anlamında at için kullanılmıştır. Görüldüğü gibi müellif, anlamsal bir çıkarımda bulunurken Mütenebbî'nin kullanımını esas almıştır.

Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî'nin (1270/1854), *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Şur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî* adlı tefsirinin birçok yerinde Mütenebbî'nin şiirlerinden istifade ettiği görülmektedir.

Âlûsî, Mütenebbî'yi dil ve belâgatta büyük bir isim olarak kabul eder. Âl-i İmrân Sûresi 127. âyette inkâr edenlerin başına gelen bir musibeti anlatır: لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ “(Allah bu yardımı) inkâr edenlerin bir kısmını helâk etmek veya onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için (yapmıştır).”³³ Âyette geçen يَكْبِتُهُمْ ifadesi ile kastedilenin ne olduğu hususunda müfessir, أصل الكبت الغيظ والغم المؤثر “*Kebt'in asıl anlamı öfke ve aşırı kederdir.*” açıklamasından sonra kelimenin Mütenebbî tarafından kullanımını örnek gösterir.³⁴

Âlûsî, el-Bakara sûresi 14. âyetin tefsirini yaparken إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ kısmını açıklarken الاستهزاء lafzını ele alır ve bu lafzı sarf açısından değerlendirir. Sonrasında irap durumu hakkında bilgi verir.

Allahu Teâlâ burada mana cihetinden uygun olan اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ şeklinde fiil cümlesi olarak değil de onun yerine إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ şeklinde getirmiştir. Müfessirimiz burada âyetin bu şekilde gelmesinin isim cümlesi olması sebebiyle *teceddüd* ve *istimrar* ifade ettiğini ve *istimrar-ı sübûtiden* daha belîğ olduğunu ifade ederek mana cihetinden faydasını aktarır.³⁵ Münafıkların alay etme işinin sürekliliği bu şekilde ifade edilmektedir. Müfessir, Mütenebbî'nin şiirinde fiil cümlesinin manaya etkisine işaret etmektedir.

³³ Âl-i İmrân 3/127.

³⁴ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Şur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Ali Abdulberr Atıyye, (Beyrut, Daru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1410), 2/264.

³⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/161.

خلفت ألوفا لو رجعت إلى الصبا لفارقت شيبى موجع القلب باكيا

*Öylesine samimi yaratılmışım ki dönsem bir gençliğime
İhtiyarlığıma kalbi yaralı, gözü yaşlı veda ederdim.*

Burada müfessir, Mütenebbî'nin şiiri üzerinden isim ve fiil cümlesinin manaya katkısını bu şekilde örneklendirmektedir.

Âlûsî, Saffat sûresinin 48. ayeti olan وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ ayetinde قَاصِرَاتُ لافzının sıfatı müşebbehe olduğu ve müteaddî olduğu şeklinde iraplandırma yapmaktadır. عَيْنٌ lafzı ise قَاصِرَاتُ lafzının sıfatıdır.

Müfessir ayette geçen قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ kısmını “onlara bakanların son derece güzel olduklarından dolayı bakışlarını ondan alamadıkları başka bir şeye bakamadıkları” şeklinde mana vererek bu manayı destekleyen Mütenebbî şiirine yer vermiştir.³⁶

وخصر تثبت الأبصار ف كأن عليه من حدق نطاقا

Öyle bir bel ki o, gözler onda sabit kalır.

Sanki bakışlardan etrafında bir kuşak.

Şair burada kadının fiziksel güzelliğini tasvir etmekte ve ona bakanların bakışlarının onda takılıp kaldığını ve gözlerin başka bir tarafa meyledemediğini anlatır.

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzil ve 'uyûni'l-eqâvil fi vücûhi't-te'vil* adlı ünlü tefsiri üzerine oldukça ayrıntılı bir şerh kaleme alan Şerefüddîn et-Tîbî (ö. 743/1343), *Fütûhu'l-ğayb fi (ve)'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb* adlı eserinde yaklaşık 20 yerde Mütenebbî'nin şiirlerine atıfta bulunmuştur. Aşağıdaki örnekte Tîbî, Mütenebbî'nin bir kelimeyi kullanımını kıraat hususunda delil olarak gösterir:

³⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 12/86.

Duhâ sûresinde geçen مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ “*Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*”³⁷ Âyetindeki وَدَّعَكَ ifadesinin şeddesiz/muhaffef مَا وَدَّعَكَ şeklinde okunduğu kıraate göre anlam; “*Rabbin senin terk etmedi*” olmaktadır. Tîbî kelimenin *terk etmek* manasını Mütenebbî’nin şu beytiyle delillendirir:

يَشْفُكُمْ بِقَنَاهَا كُلَّ سَلْهَبَةٍ والضرب يأخذ منكم فوق ما يدع

Onun ordusu uzun atlarıyla sizi yarıp geçer;

*Darbeleri ise bıraktığından daha çok can alır.*³⁸

Tîbî’nin diğer Mütenebbî istişhâdlarına bakıldığında kendisinin şaire, istişhâdı makbul görünen ilk iki tabakadaki şairler gibi önem atfettiği görülür.

Tîbî, Maide sûresi 44. ayette إِنَّا أَنْزَلْنَا النَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَخْكُمُ بِهَا الَّذِينَ اسْلَمُوا ayetinin tefsiri üzerine yapmış olduğu haşiyesinde nebilerin sıfatı olan الَّذِينَ اسْلَمُوا lafzını değerlendirmektedir.³⁹

Zemahşerî’nin bu lafzın sıfat olarak geldiğini, bir tafsil ve tavzih olmadığını söylemekte olup Tîbî ise müfessiri şu şekilde desteklemektedir.

Burada bir peygamberin kendini, Allah’a teslim etmiş olma vasfıyla vasıflanmasının caiz olmayan bir medih olduğu itirazına yer vermektedir. Çünkü nübüvvet bundan daha yüce bir mertebedir. Hâlbuki Allahu Teâlâ bazı ayetlerde nebileri salah, melekleri iman ile vasıflamaktadır.

Tîbî, ayetle görüşünü destekledikten sonra bu durumu “*en şerefli olanların vasıfları vasıfların en şerefli olanlarıdır*” sözünü zikreder ve akabine şu beyiti getirir:

³⁷ ed-Duhâ 93/3.

³⁸ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi (ve) 'l-keşf 'an kınâ 'i 'r-reyb*, thk. İyâd Muhammed el-Gavc (Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye, 1434/2013), 16/480.

³⁹ Şerefüddin et-Tîbî, *Fütûhu'l-gayb*, 5/366.

فلئن مدحت محمداً بقصيدتي فلقد مدحت قصيدتي بمحمد

Şayet ben kasidem ile Muhammed (sas) övdüysem.

Muhakkak ki kasidemi Muhammed (sas) ile övmüşümdür.

Burada mevsufun sıfattan daha üstün olduğu, mertebesinin bu derecede yüce olduğu anlaşılmaktadır. Sonrasında Mütenebbi'nin şu şiiri ile bu konu taçlandırılmaktadır:

شمس ضحاها هلال ليلتها در تقاصيرها زبرجدها

*Kuşluk vaktinin güneşi onun gecesinin hilali,
gerdanlıklarının incisi ve yakutudur.*

Mütenebbî, burada sevdiği kadını sahip olduğu şeyleri güneşe benzetmektedir. Güneş birçok teşbihte üstünlükleri ifade etmekte olsa da şair burada *teşbih-i maklub* yapmakta ve vasıfladığı kadının vasfının yüceliğini en üst mertebeye taşımaktadır.

Ayette geçen vasıf bu şekilde değerlendirilmediği takdirde bu durum düşükten daha yükseğe yüceltme olan belağat kuralına aykırı olur.

Bu izahatların sonunda Tîbî'nin nebilerin vasfını nahvi ve belaği açıdan değerlendirmek ve desteklemek için Mütenebbi'nin şiirinden istifade ettiği görülmektedir.

Tîbî, Fussilet sûresi 16. ayeti olan *وَلْعَذَابُ الْأَجْرَةِ أَهْزَى* ayetindeki *أَهْزَى* lafzının *العذاب* kelimesinin sıfat olduğunu ve ne manaya geldiğini anlatmaktadır. Burada bu sıfatın mevsufu en üst seviyeye taşıdığını anlatmaktadır. Bunu *'Adam şairlikte öyle bir seviyeye ulaştı ki onun şiiri aynı şekilde şairdir.'* sözüyle tarif eder ve akabinde Mütenebbî'nin şu şiiriyle bu sözü destekler:

وما انا وحدي قلت ذا الشعر كله ولكن شعري فيك من نفسه شعر

Bütün şiirleri ben söylemedim.

*Lakin senin hakkında olan şiirim şiirin ta kendisidir.*⁴⁰

Mütenebbî, burada kendi şiirini öyle bir övüyor ki, bütün şiirlerin şairi olmadığını ama şiirin zirvesinde kendi şiirinin olduğu söylemektedir. Böyle bir vasıflamakla kendini bütün şairlerden yukarıda ve kendi şiirini de bütün şiirlerden üstün görmektedir.

en-Nahl sûresinde imtinân makamında Cenâb-ı Hak kullarına olan nimetlerini hatırlatmaktadır. Bu nimetlerden birisi ise insanların ağır yüklerini taşıması için ihsan edilen binek hayvanlarıdır. *وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ* “Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Kuşkusuz rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir.”⁴¹ Müfessir Kirmânî (ö. 500/1106’dan sonra), bu âyette geçen *إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ* ibaresinin garîb (Çok az kullanılması sebebiyle mânası kolayca anlaşılmayan kelime)⁴² olduğunu söyler. Ona göre bu ifade ile kastedilen anlam şudur: *لم تكونوا بالغيه إلا بنصف النفس، لذهاب نصفها بالتعب* (O hayvanlar olmasa canınızın yarısı ile ulaşırdınız; zira yarı canınız yorgunlukla tükenirdi.)

Müfessirin bu yorumuna göre bir bütün olan insanın canı, zorluk anında adeta azalır. Meşakkatli işler insanı canından etmese de verdiği yorgunluk ile bir kısmını tüketir. Âyette geçen *إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ* ibaresi ile kastedilen de böyle bir anlam olmalıdır. Hayvanların taşıdığı o yükleri şayet insan taşıyacak olsa canının bir kısmı çıkmış gibi bedeni tüketir. Müfessir anladığı manayı teyit etmek için Mütenebbî’nin şu beytini örnek gösterir:

حتى وصلتُ بنفسي ماتَ أكثرها وليتني عشتُ منها بالذي فضلاً

Ta ki çoğu ölmüş bir nefis ile vardım;

⁴⁰ Şerefuddin et-Tibî, *Fütûhu’l-ğayb fi (ve) l-keşf ‘an kınâ’i r-reyb*, 13/587.

⁴¹ en-Nahl 16/7.

⁴² Hüseyin Elmalı, Şükrü Arslan, “Garîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/374.

*Keşke arta kalan ile de yaşayabilse idim.*⁴³

Şairin yorgunluğunu; *canının çoğu çıkmış ancak az bir kısmı kalmış* şeklinde ifade etmesi müfessir Kirmânî'ye göre Mütenebbî'nin beytiyle benzerlik arz etmektedir. Görüldüğü gibi burada müfessirin âyete verdiği anlamda Mütenebbî'nin katkısı bulunmaktadır.

Bu başlık altında verebileceğimiz son bir örnek de şiirle istişâd konusunda zirve yapmış İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) tefsirinden olacaktır. Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük müfessirlerden sayılan İbn Atiyye tefsirinde Mütenebbî'nin şiirlerinden yararlanmıştı. Örneğin Cin sûresi *“Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk.”* Âyetinde geçen *لَمَسْنَا* kelimesinin anlam tespitinde müfessir, lafzın tecrübe edip deneyimlemek anlamına geldiğini göstermek için Mütenebbî'nin şu şiiriyle istişâdda bulunur:

تَعَدَّ الْفَرَى وَالْمَسُ بِنَا الْجَيْشِ لَمَسَةً نُبَادِرُ إِلَى مَا تَسْتَهِي بِذِكَ الْيَمْنَى

Aş beldeleri, bizi ordulara gönder ki

*Biz de senin sağ elinin istediği şeyle yarışalım.*⁴⁴

Mütenebbî bu şiirinde, övgülerde bulunduğu Seyfüddevle'ye (ö. 356/967) hitaben itaatkârlığını göstermek için bizi o Rûm ordularının üzerine sal ki göresin manasında *والمس بنا الجيش لمسة* demiştir. İbn Atiyye'ye göre bu beyitte geçen *والمس* karşıt ordu ile çatışma deneyimi yaşamak, karşı karşıya gelmek vb. anlamlarına gelmektedir. Bu yoruma göre Mütenebbî'nin *لمس* *lemese* fiiline yüklediği anlamla âyette cinlerin kastettiği mana mutabık düşmektedir.

Bu başlıkta verilen örneklerde görüldüğü gibi müfessirler, Mütenebbî'nin şiirlerine dilbilimsel izahlarda başvurmuşlar ve şairin müvelled oluşunu istişâda bir mani olarak görmemişlerdir.

⁴³ Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Ġarâ'ibü't-tefsîr ve 'acâ'ibü't-te'vil* (Cidde: Dâru'l-Kible, ts.), 1/599.

⁴⁴ İbn Atiyye el-Endelüsü, *el-Muħarrerü'l-vecîz*, 5/381.

2. Bağlamın Teyit Edilmesi

Bir önceki başlıkta müfessirlerin kelime anlamlarını açığa kavuşturmada Mütenebbî şiirlerini hakem tayin ettiklerine dair örneklere yer verildi. Bu örneklerde ıstılahî anlamda bir istişhâddan bahsedilebilir. Mütenebbî her ne kadar istişhâd bakımından merci kabul edilmeyen bir tabakanın şairi de olsa anlaşılın onun karizması müfessirleri etkilemiştir. Bu başlık altında yer vereceğimiz şiirlerde ise Mütenebbî, lügat sahasında bir otorite olarak görülmez. Müfessir, âyetin lafzını değil de manasını tahlil ederken Mütenebbî'nin tam da o bağlama mutabık düşen bir beytini görmüş ve sözünü onunla süslemek istemiştir. Zaten İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö. 456/1064) de İbn Cinnî'den (ö. 392/1002) naklettiği gibi lafızlarda kudemânın şiirleriyle istişhâd yapıldığı gibi müvelledûn şairlerin şiirleriyle de anlamlarda istişhâd yapılabilir. Çünkü dünyadaki insanların artmasıyla anlamlar da artar.⁴⁵ Bu türden alıntıların istişhâd kavramı kapsamında değerlendirilmesi kanaatimizce isabetli olmaz. Tefsir sahibi, Mütenebbî'nin şiirine yer verdiğinde büyük ihtimalle onun hikmetâmez sözlerinin meseleyi mükemmel ve veciz bir şekilde özetlediğini görmüştür. Dolayısıyla Mütenebbî bu tür alıntılarda metin üzerinde bir hakem değildir; manayı daha etkili bir üslupla aktarmaya yardımcı bir destekleyici mahiyetinde kalır.

Ra'd sûresinin 12. âyeti, Cenâb-ı Hakk'ı şimşek gibi büyük bir enerji kaynağının sahibi olarak tanıtır: *هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ النَّارَ خَوْفًا وَطَمَعًا* "Size korku ve ümit duyguları içinde şimşegi gösteren O'dur."⁴⁶ Bu âyette geçen *خَوْفًا وَطَمَعًا* lafızlarının nahiv açısından konumu ihtilafli bir meseledir. Bilhassa dilsel tahlillerin ağırlıklı olduğu lugavî tefsirlerin tamamı, bu iki kelime hakkında nahvî izahlarda bulunur. Hicrî 8. Asrın müfessirlerinden olan Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), ilgili kelimelerin

⁴⁵ Ebû Ali el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî, el-*'Umde fî mehâsini 'ş-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (B.y.: Dâru'l-Cil, 1401/1981), 2/236.

⁴⁶ er-Ra'd 13/12.

tefsirinde mezkûr dilsel yorumlardan sonra Mütenebbî'nin şu şiirine atıfta bulunur:

فَتَى كَالسَّحَابِ الْجُونِ يُخْشَى وَيُرْتَجَى
يُرَجَّى الْحَيَا مِنْهَا وَتُخْشَى
الصَّوَاعِقُ

Simsiyah bir bulut gibi bir delikanlı; korkulur ve umutlanılır;

*Ondan hayat umulur; lakin şimşeklerinden de korkulur.*⁴⁷

Şair bu methiyesinde övdüğü kişiyi siyah bir buluta benzetir. Bu bulut, bir taraftan rahmet ve bereketin habercisidir, diğer taraftan da içinden ansızın çakan şimşekleriyle ürperti sebebidir. Şairin övdüğü kişi de çevresindekilere bol bol ikram ve ihsanlarda bulunur. Yağmur bulutu gibi olup altında bulunan tebaasına hediyeler yağdırır. Ancak diğer taraftan bu kişi hasımlarına karşı da pek celallidir. Dostları ondan bereket umduğu gibi düşmanlarının da yüreğine şimşek gibi korku ve heybet salar.

Halebî'nin âyetin tefsirinde Mütenebbî'nin şiirine atıfta bulunması, görüldüğü gibi herhangi bir dilbilimsel izah amaçlı değildir. Sadece şairin teşbihindeki anlam zenginliğini takdir etmiş ve âyetteki anlamsal zenginliği Mütenebbî'nin beyti üzerinden izah etmek istemiştir. Mütenebbî'nin teşbihinde, büyük olasılıkla mezkûr âyetten ilham almıştır. Dolayısıyla müfessir Halebî'nin bu âyeti tefsir ederken Mütenebbî'ye atıfta bulunması oldukça isabetli olmuştur denilebilir.

Âyette işaret edilen şimşek ve korku-ümit arasındaki anlamsal ilişki müfessir Mâverdî'nin de (ö. 450/1058) dikkatini çekmiş ve o da ilgili ibarenin tefsirinde Mütenebbî'nin başka bir şiirini örnek olarak vermiştir:

فقد أورد المياہ بغير ہادٍ سوی عدی لها بزق الغمام

Ben suya, bulutların şimşeklerini saymam dışında

⁴⁷ Halebî, *ed-Dürri'l-maşûn*, 7/30.

*Herhangi bir kılavuz olmadan varırım.*⁴⁸

Bu beyitte Mütenebbî kadim bir Arap âdetine işaret etmektedir. Araplar çölde kara bir bulut gördüklerinde onda çakan şimşekleri sayarlardı. Eğer şimşeklerin sayısı yetmiş yahut yüze ulaştığında ondan yağmurun yağacağını beklerlerdi. Mâverdî, Mütenebbî'nin şiirini de örnek göstererek âyette yer alan *وَطَمَعًا* kelimesi ile yağmur beklentisine işaret edildiğini dile getirmektedir.

Furkân Sûresi 16. âyette Cennet ehlinin şöyle bir tasviri bulunur: *“Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, rabbinin, gerçekleşmesi istenen bir vaadidir.”*⁴⁹ Bu âyette geçen *وَعْدًا مَسْئُولًا* “istenilen bir vaad” ibaresi ile kastedilenin ne olduğu çok açık değildir. Vaat edilen cenneti kim istemiştir? Müfessir Râzî, bu sorunun cevabını başka bir âyette gösteren kavle verir. *“Rabbimiz! Onları kendilerine vaad ettiğin adn cennetlerine kabul buyur.”*⁵⁰ âyetinden anlaşıldığına göre müminler için cenneti melekler istemişlerdir. Müfessir burada başka bir kavli de aktarmaya değer görmüştür. Bu görüşe göre Allah'tan o cenneti isteyen bizzat müminlerin kendisidir. Müminler Allah'a itaatin şiddetli meşakkatini omuzlarına yüklenince lisan-ı halleriyle cenneti istemiş olurlar. Mütenebbî'nin şu şiiri, bir maksudu lisan-ı hal ile istemeye dair güzel bir örnektir:

وَفِي النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِيكَ فَطَانَةٌ سُكُوتِي كَلَامٌ عِنْدَهَا وَخَطَابٌ

Nefiste ihtiyaçlar, sende de kavrayış var;

*Benim sükûtum onun kavrayışı nezdinde bir hitaptır.*⁵¹

Şair bu sözleriyle muhatabını oldukça estetik bir şekilde metheder. Kendisinin ihtiyaçları vardır fakat bu hacetlerini ifade

⁴⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Es-Seyyid İbn Abdilmaksûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 4/308.

⁴⁹ el-Furkân 25/16.

⁵⁰ el-Mü'min 40/8.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/441.

etmesine gerek yoktur. Zira övdüğü kişi onun halinden anlayıp ihtiyaçlarını istetmeden verecek kadar anlayış ve kavrayış sahibidir.

Râzî'nin atıfta bulunduğu bu beyitle âyetin tefsirine katkı sunduğu söylenebilir. Mütenebbî'nin de işaret ettiği gibi kerem ve merhameti büyük olanlar, ihtiyaç sahiplerinin hallerinden anlayıp maksutlarını yerine getirecek kadar büyüktürler.

Nûr sûresi 53. âyette münafıkların sefere çıkacaklarına dair Hz. Peygamber'i (sas) ikna etmek için yemin ettiklerinden bahseder: وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُفْسِمُوا طَاعَةً مَعْرُوفَةً إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “Emir verirken mutlaka çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler. De ki: Boşuna yemin etmeyin, itaat belli bir şeydir; Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵² Bu âyette yemin aleyhine bir durum söz konusudur. Münafıklar ikna etmek için جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ (büyük bir yemin) etmelerine rağmen inandırıcı bulunmamışlardır. Müfessir Bikâî (ö. 885/1480), âyette ima edilen yemin aleyhine tavra Mütenebbî'nin bir şiiiriyle örnek getirir:

وفي يمينك فيما أنت واعدته ما دل أنك في الميعاد متهم

Vadettiğin şey üzerine ettiğin yeminde

*Sözünde durmadığına dair bir delil vardır.*⁵³

Mütenebbî'nin ahlak ve davranışa dair bu ince tespiti âyette işaret edilen yemin aleyhine tutumu izah edici niteliktedir. Bir kişi söz verdiğinde yemin etme ihtiyacı hissediyorsa bu onun daha öncesindeki hatalarına işaret ediyor olmalıdır. Görüldüğü gibi müfessir, âyetin tefsirinde Mütenebbî'nin tespitinden tam da yerinde istifade etmiştir.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Meâric sûresinde ele alınan insanın yaratılışından gelen ahlakî zayıflıklarını yorumlar. Meâric sûresinin 19-21 arası âyetleri; insanın جَزُوعًا (tahammülsüz),⁵⁴ هُلُوعًا

⁵² en-Nûr 24/53.

⁵³ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 13/300.

⁵⁴ el-Meâric 70/19.

(sızlanır)⁵⁵ ve مَنُوعًا (başkasını nimetlerden yararlandırmaz)⁵⁶ taraflarına işaret eder. Dolayısıyla insanın fitratına sabırsızlık, acelecilik, şikâyetçilik ve bencillik tohumları ekilmiştir. İmtihan gereği karaktere işlenmiş bu kodlarla insanoğlu, ahlakını yücelterek terakki edebilmek için ömür boyu nefsiyle mücadele verir. Mütenebbî, Bursevî'nin düşüncelerini tek bir beyitte özetler:

الظُّلْمُ مِنْ شَيْمِ النَّفْسِ فَإِنْ تَجِدَ ذَا عَفَّةٍ فَلِعَلَّةٍ لَا يَظْلِمُ

Zulüm, nefislerin karakterindedir.

İffet sahibi birini görürsen bil ki bir sebeple zulmetmez.⁵⁷

Görüldüğü gibi şairin sözleri mesele ile tamamen örtüşmektedir. Zulmetmek insan açısından bir yaratılış özelliğidir. Böyle bir insanın zulmetmesi ancak din, ahlak, cehennem korkusu yahut toplum baskısı gibi bir caydırıcıdan dolayıdır.

Semîn el-Halebî, اشتعل الرأس شيبًا “Saçlarım ağardı.”⁵⁸ âyetinin tefsirinde, insanların ihtiyarlığı uğursuz olarak gördüğünü halbuki yaşlılığın aslında nefret edilecek bir dönem olmadığı mealinde mülahazalarını aktarır. Mütenebbî'nin ihtiyarlığa olumsuz baktığını gösteren şu beytine yer verir:

ضيف ألم برأسي غير محتشم السيف أحسن فعلاً منه باللمم

Başıma hiç utanmadan gelen bir misafir (ak saçlar);

Kılıcın kafama yaptığı onunkinden iyidir.⁵⁹

Şair bu sözleriyle başa düşen akları bir misafire benzetir. Misafire yakışan tavır; eve girmeden önce izin istemesi, içeri girdikten sonra da ağırbaşlı ve hayâli davranmasıdır. Hâlbuki baştaki beyaz saçlar hiç de böyle bir misafire benzemez. Ansızın başa düşer, izinsiz saçın her

⁵⁵ el-Meâric 70/20.

⁵⁶ el-Meâric 70/21.

⁵⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Şur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/63.

⁵⁸ Meryem 19/4.

⁵⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn* 2/308.

tarafında dolaşır ve misafirden çok ev sahibiymiş gibi davranır. Şair, baştaki beyazlıkların ruha bıraktığı kederi kılıç darbesiyle karşılaştıracak kadar ondan çekinir.

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyet, dünya hayatının fani ve dolayısıyla değersiz oluşundan bahsetmektedir. Dünya hayatı o derece değersizdir ki Kur'ân, dünyevi hiçbir şeyle sevinmeyi hoş görmemekte ve şöyle bir nasihatte bulunmaktadır: “*Sakin şımarma! Bil ki Allah şumarıkları sevmez.*”⁶⁰ Müfessir Râzî, mezkûr âyetin tefsirini yaparken dünyaya ait sevindirici şeylerin netice itibariyle hiç de sevinç verecek bir tarafı olmadığını izah etmek ister. Bu sadette izahta bulunurken sözü Mütenebbî'ye getirir:

أَشَدُّ الْعَمِّ عِنْدِي فِي سُرُورٍ تَيَقَّنَ عَنْهُ صَاحِبُهُ انْتِقَالًا

Benim nezdimde en acı verici olan

*Sahibinin geçici olduğunu bildiği mutluluktur.*⁶¹

Râzî'nin yapmış olduğu bu alıntı ile Mütenebbî, gayet yerinde konuşan iyi bir müfessire dönüşmektedir. Hakikaten de insan kendisini sevindirecek bir şeyi elde ettiğinde aklen onun eninde sonunda yok olup gideceğini bilir. O halde dünya hayatında gerçek anlamda bir sevinç hiçbir zaman mümkün olmaz. Zira insan her zaman yaşadığı mutluluğun biteceğini bilir. Görüldüğü gibi şairin bu tespiti yukarıdaki âyetin manasını teyit etmektedir.

Mütenebbî'nin hayat tecrübeleri tefsirlerde yardımcı bir kaynak olarak yerini almıştır. Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344) gibi tefsirde otorite bir ismin de mana teyidi için Mütenebbî'ye atıfta bulunmuş olması onun gözlemlerinin ne derece keskin olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Ebû Hayyân *يَوْمًا يَجْعَلُ الْوُلْدَانَ شَبِيًّا* “Çocukları ihtiyarlatacak o gün”⁶² âyetini tefsir ederken insanı asıl

⁶⁰ el-Kasas 28/76.

⁶¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/15.

⁶² el-Müzemmil 73/17.

yaşlandıran şeyin dertleri olduğu manasında sözler sarf eder ve sözü Mütenebbî'ye bırakır. Konu sadedinde Mütenebbî şöyle der:

وَالْهَمْ يَخْتَرُمُ الْجَسِيمَ نَحَافَةً وَيُشِيبُ نَاصِيَةَ الصَّبِيِّ وَيُهْرُمُ

*Dert cüsseliyi cılız kılar; toy çocuğu da yaşlandırır.*⁶³

Râzî'nin âyetin bağlamını teyit etmek için başvurduğu diğer bir Mütenebbî şiiri şöyledir:

يراد من القلب نسيانكم وتأبى الطباع على الناقل

Bu kalpten sizi unutması isteniyor;

*Oysaki mizaç, onu taşıyacak olana isyankârdır.*⁶⁴

Mütenebbî bu şiiriyle övgüde bulunduğu kişiye karşı duyduğu sevginin içtenliğini, bu sevgisinin doğallığı üzerinden anlatmak ister. Kimileri vardır ki çıkar gibi bir sebebe binaen geçici ve zahiri sever. Hâlbuki şairin sevgisi karakterinden gelir. Kişinin karakteri nasıl sabit, güçlü ve yaratılıştan ise onun sevgisi de öyle kalıcı ve doğaldır. Mütenebbî'nin bu sözleri anlaşılan Râzî'nin düşünce dünyasında büyük bir karşılık bulmuştur. “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.”⁶⁵ âyetinin tefsirinde Râzî, الْعَدَاوَةَ وَالصَّدَاقَةَ يَمْتَنِعُ أَنْ تَحْصُلَ بِاخْتِيَارِ الْإِنْسَانِ, “Düşmanlık ve dostluğun insanın iradesiyle hasıl olması mümkün değildir.” tespitine yer verir. Râzî kendine ait bu tespiti desteklemek için Mütenebbî'nin yukarıdaki şiirine işaret eder.

3. Eleştiriler

Mütenebbî'nin şiirlerine müfessirlerin gösterdiği bu ihtimam kimi zaman tefsirin değerine gölge düşürecek bir vaziyete dönüşebilmektedir. Bu durum, örneğin İbn Receb el-Hanbelî'de (ö. 795/1393) Mütenebbî'ye ait olmayan şiiri ona isnat etmek şeklinde

⁶³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü 'l-muhtî*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 10/318.

⁶⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 13/20.

⁶⁵ el-En'âm 6/112.

görülmüştür. İbn Receb *إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ* “Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında”⁶⁶ âyetinin tefsirinde, aslında Cahiliye şairi Züheyr b. Ebû Sülmâ’nın (ö. 609 [?]) muallakasında yer alan şu beyti⁶⁷ Mütenebbî’ye nispet etmiştir:

لسانُ الفتى نصفٌ ونصفٌ فؤادُهُ ولم يبقَ إلا صورة اللحم والدم

Kişinin dili onun yarısıdır; diğer yarısı da gönlü.

*Bunun dışında kalan ise et ve kandan (ibaret) bir surettir.*⁶⁸

Şunu ifade etmek gerekir ki Züheyr muallaka sahibi bir şairdir ve yukarıdaki beytin geçtiği kasidesi de ilim ehli arasında oldukça meşhurdur. Dolayısıyla böyle ünlü bir şairin dilden dile aktarılan mezkûr beytinin Mütenebbî’ye isnat edilmesi onun son derece büyük bir şöhrete sahip olmasıyla mümkündür denilebilir.

Müfessir, bir şairin şiirine atıfta bulunduğu genel olarak amacı, kendi yorumunu teyit etmektir. Ancak şu var ki yukarıdaki örneğine işaret ettiğimiz gibi kimi zaman müfessir bir şiire yer verirken şiirin anlama ile kendi bahsettiği bağlam birbiriyle tam uyuşmaz hatta alakasız bir intikalde bulunur. Bunun bir örneği İsmâil Hakkı Bursevî’nin tefsirinde görülmüştür. Bursevî, رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ, “Rabbimiz! Bizi o zalimler için imtihan aracı kılma!” âyetinin tefsiri sadedinde şöyle der: موضع عذاب لهم بان تسلطهم علينا فيعذبونا ويفتنونا عن ديننا “Bizi, onları üzerimize musallat edip bize azap çektirerek ve bizim dinimizden dolayı bize sıkıntı verdirerek bizi onlar için azap vesilesi kılma.” Bursevî’nin bu sözleri âyetin manasına dair oldukça isabetlidir denilebilir. Zalim kişi ve kavimler için imtihan vesilesi onların karşısında duran ehl-i haktır. Hakka sık sıkı yapışan ve dininden taviz vermeyen müminler zalimlerin hedefi olur, onlara eza ve cefa çektirirler ve böylece ebedi azabı hak ederler. Âyette geçen duada da müminler,

⁶⁶ eş-Şuarâ 26/89.

⁶⁷ Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebia) b. Riyâh el-Müzenî, *Divânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1408/1988), 112.

⁶⁸ Ebû’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb, *Tefsiru İbn Receb* (Arabistan: Dâru’l-Âsime, 1422/2001), 2/52.

zalimler için böyle bir imtihan vesilesi olmaktan Allah'a sığınır. Zira sabrı zordur, çetindir. Bursevî bu manayı teyit edeceğini düşündüğü şu beyte yer verir:

وَمِنْ تَكْدِ الدُّنْيَا عَلَى الْحُرِّ أَنْ يَرَى
عَدُوًّا لَهُ مَا مِنْ صَدَاقَتِهِ بُدُ

Dostluğuna mecbur kaldığının bir düşmanının olması

Dünyanın belalarından biridir.⁶⁹

Mütenebbî bu sözleriyle sevmediği insanlarla bir ortamda bulunup onlarla her gün yüz yüze gelmek zorunda olmanın ne büyük bir sıkıntı olduğunu anlatmak ister. Bursevî'nin âyete verdiği anlam ise müminlerin, zalimlerin imtihan vesilesi olmasıyla ilgilidir. Açıkçası Mütenebbî'nin şiiriyle Bursevî'nin işaret ettiği anlam arasında herhangi bir anlam ilişkisi görünmemektedir.? Kişinin hoşlanmadığı hatta kendisine zarar vermek isteyen hasımlarıyla bazı şeyleri paylaşmak zorunda olması ile müminlerin zalimlerin imtihan vesilesi olması tamamen farklı şeylerdir. Dolayısıyla Bursevî'nin yapmış olduğu bu alıntının, tefsir amacına hizmet etmekten çok uzak olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan Mütenebbî'nin avâm-havâs tüm Arap dünyasında yaygın bir şöhretle tanınıyor oluşu onun şiirlerinin kimi zaman çok gerekli olmadığı halde tefsire girmesine neden olmuştur. Örneğin Fahreddîn er-Râzî, Allah'ın varlığına gecenin delil olduğunu anlatan âyeti tefsir ederken gece vaktinin düşmandan kaçıp gizlenmek için büyük bir nimet oluş yönüne dikkat çeker. Gecenin faydaları elbette ki hakikattir fakat düşmandan saklanıp kaçmak gibi bir nimetin varlığını Râzî'ye hatırlatan husus Mütenebbî'nin şu sözleridir:

وَكَمْ لِظُلَامِ اللَّيْلِ عِنْدِي مِنْ يَدٍ
تُخْبِرُ أَنَّ الْمَانَوِيَّةَ تَكْذِبُ

Gece karanlığının bende nice faydaları var ki

Maniheistlerin yalancı olduğunu haber verir.⁷⁰

⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân* 4/72.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/341.

Râzî'nin burada Mütenebbî'nin şiirine yer vermesi gecenin nimet oluşuna farklı bir açıdan baktırma amaçlıdır. Gece nasıl bir nimettir sorusuna verilecek cevap çoğu kimseye göre uyku ve istirahat ile ilgili olmasına karşın Râzî, meseleye farklı açıdan da baktırır. Ancak Râzî'nin Mütenebbî şiirini alıntılmasına dair şöyle bir eleştiri getirilebilir: Mütenebbî yukarıdaki şiirinde karanlığın mutlak şer olduğuna zehap eden Maniheist inanca atıfta bulunur. Şair gecede öyle bir fayda bulmuştur ki bu, söz konusu inancın batıl olduğuna delildir. Mütenebbî, bu sözleriyle aslında Maniheizm dinini hedef almış değildir. Diğer taraftan şairin asıl amacı gecede nice faydalar bulunduğunu anlatmak da değildir. Kasidenin ilerleyen beyitlerinden anlaşılacağı gibi Mütenebbî'nin takip ettiği maksat kendisi ile övünmektedir. Zira şair başka şiirlerinde de kimsenin hareket etmeyi göze alamayacağı karanlıklarda yol aldığını söyleyerek cesaretini ön plana çıkarmak ister. Buradan hareketle Mütenebbî'nin söz konusu beytinin yeri, gecenin Allah'ın varlığına delil olduğu bağlam değildir. Şairin maksadı ile âyetin tefsir edildiği bağlam birbirini teyit eder bir anlamsal ilişki görünmemektedir denilebilir.

Son dönem müfessirlerinden olan Muhammed Tahir b. Aşur (1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* isimli tefsirinin birçok yerinde Mütenebbî'nin şiirlerinden alıntı yapmıştır. Burada başka tefsirlerde rastlamadığımız iki şiiri incelenecektir.

Müfessir, en-Nisa sûresi 44-45. ayetlerin tefsirini yaparken ayetleri evveli ile olan alakalardan ve Yahudilerin hallerinden bahseder. Ayette geçen mecâzî lafızları belağat ilmi açısından inceler ve diğer ayetlerle mezkûr ayetlerin tefsirini destekler.

Ayette geçen *كَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا* kısmının irabını incelerken *كَفَى* fiiline *ب* harfi cerinin zait olup olmaması hususunda şiirler getirmektedir. Bu şiirler ile görüşleri serdetttikten sonra son olarak Mütenebbî'nin şiirini getirir.

كَفَى بِجِسْمِي نُحُولًا أَنَّنِي رَجُلٌ لَوْلَا مُخَاطَبَتِي إِيَّاكَ لَمْ تَرَنِي

Sana seslenmeseydim beni göremezdin bile;

İşte bedenimin zayıflığı (anlatmak) için bu bile yeter.

Müfessir burada Vâhidî'nin şiirin şerhi bağlamındaki görüşlerini nakleder. Vâhidî, burada ب harfi cerinin kuraldışı olarak kullanıldığını söylemektedir. Çünkü أَجْزَأُ fiili كَفَى cer eklenmez. Hakiki ve mecâzî kullanımda اِلْتِفَاءٌ manasında olan كَفَى fiilinin arasını ayırmak için kural bu şekildedir.⁷¹

Müfessir, burada birçok nakille birlikte Mütenebbî'nin bu şiirinde fiili harfi cer ile kullanmasının hata olduğunu anlatmaktadır.

İbn Aşur, Saffat sûresinin 103. ayeti olan فَالْمَا أَسْلَمًا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ “Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca” ayetinin tefsirini yaparken جَبِينِ lafzını yüzün iki kısmından biri şeklinde tarif eder ve جَبِينِ ve جَبْهَةٌ lafızlarının aynı manada olmadığını bundan dolayı Mütenebbî'nin şu şiirinde hata yaptığını söyler:

وَحَلَّ زِيًّا لِمَنْ يُحَقِّقُهُ مَا كُلُّ دَامٍ جَبِينُهُ عَابِدٌ

Bunu başarana bir kıyafet yap.

Alın her kanlı olan âbid değildir.

Mütenebbî, جَبِينِ lafzının kullanımında genel söyleme tabii olmakla hata yapmıştır. İbn Kuteybe (267), *Edebu'l-Küttâb* adlı eserinde buna tenbihde bulunur. *Tâcü'l-Arûs* sahibi Murtazâ ez-Zebîdî hocasından mucâverêt alakası sebebiyle mecâzen bu iki kelimenin söylenmesinin tashihini anlatır.⁷²

Müfessir burada sözlüklerden nakiller yaparak ve şiirler zikrederek Mütenebbî'nin bu kullanımının hatalı olduğunu birçok sözlük sahibi ülemanın görüşü ile desteklemektedir.

⁷¹ Muhammed Tahir b. Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus, ed-Daru'l-Tunusiyye linneşri, 1984), 5/73

⁷² İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 23/153

Müfessir tefsirinde irablandırma ve kelime manalarının teyidi hususunda birçok şiiirden faydalanmaktadır. Mütenebbî'den de birçok nakiller yapmakta fakat hatalı olduğu yerlerde de hatalarına işaret etmektedir.

Sonuç

Arapların tarihleri boyunca edebiyata olan ilgi ve alakaları tarihi süreç boyunca devam etmiş daha sonra kendilerine kattıkları her kazanım edebi nükteler ile süslenmiş ve desteklenmiştir. Bu durum İslâmiyet sonrası da devam etmiş yaşanan olaylar şiiirlerde yerini aldığı gibi inen ayetlerin anlaşılmasını sağlamak yer yer ise pekiştirmek amacıyla beyitler ve şiiirler ile desteklenmiştir. Arap dilinde mihenk taşı mesabesinde olan Arap şiiiri de İslâmiyet sonrası dönemde doğrudan veya dolaylı olarak tefsir ilmine de hizmet etmiştir. Bir kelime veya lafzın doğruluğuna delil getirmek anlamında kullanılan istişhâd, kelimenin en fasih hallerini kendisinde barındıran şiiirlerden yapılmıştır.

Şöhreti ile nam salmış, ismi edebiyat ve tarih sahnesinden silinmeyecek olan, muhdesûn dönemi şairleri arasında istisnai bir konumu olan el-Mütenebbî'nin şiiirleri de birçok dil ve tefsir alimi tarafından istişhâd edilmiştir. Kimi yerde Kur'ân-ı Kerîm'deki bir kelimenin anlam tespiti, kimi yerde bir ayeti kerimenin anlam bağlamının teyit ve tescili için şiiirleri çokça tanık gösterilmiştir. Fahrettin er-Râzî, Ebû Hafs en-Nesefî, Ebû Bekir el-Ciblî, Âlûsi, Şerefüddîn et- Tîbî, İbn Atıyye, Semîn el-Halebî, Maverdî, İsmail Hakkı Bursevî, Recep el- Hanbelî gibi âlimler Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde sözlerini teyit ve tasdik için Mütenebbî'nin şiiirlerine müracaat etmişlerdir.

Kimi zaman müfessirin, kendi yorumunu desteklemek için istişhâd ettiği şiiir ile müfesser ayetin aynı bağlamda olmayıp hatta alakasız bile olduğu durumlar olabilir. Bu da müfessirin şiiiri farklı yorumlaması veya Mütenebbî'nin şiiiri şöhreti sebebiyle olabiliyor. Ama genel olarak Mütenebbî'nin şiiirleri tefsir ilmine sağladığı katkı açısından göz ardı edilmeyecek değerdedir.

Mütenebbî yaşamış olduğu birbirinden farklı çevrelerin onun dil gelişimine ciddi katkısı olduğu yadsınamaz bir gerçek olmuştur. Özellikle hayatının bir bölümünü bedevilerin yaşadığı bir çevrede geçirmiş olması eski kelimeleri hâkimiyetini arttıran önemli bir unsur olmuştur. Dolayısıyla daha sonraki süreçlerde zamanın ve dildeki kelimelerin kullanımının değişmesi yer yer ilk anlamından uzaklaşmış olması tefsir âlimlerinin ayetlerde kullanılan kelimelerin tam olarak şerhini yapabiliyor olmasını zorlaştırmış ve bunun bir neticesi olarak Mütenebbî gibi dilin temel değerlerine hâkim şairlerin şiirlerindeki kullanımlar esas alınmıştır. Tüm bunlara ek olarak Mütenebbî birçok farklı şehirde bulunmuş farklı fikir dünyalarına ait kimseler ile aynı toplumu paylaşma fırsatı bulmuş ve sadece dil yönünden değil kültür ve olaylara bakış yönünden de kendisini geliştirmeyi başarmıştır. Bu yönüyle de kendisini geliştirmiş olması ondan sadece dilsel anlamda değil anlam ve yorum noktasında da istifade edilmesine olanak sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavûd. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Ali, Lawand. *Tefsirde Nahiv Kaideleriyle İlgili Şiirle İstişhad (Beydavi'nin Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Adlı Eseri Örneğinde)*. Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü's-Şinâ'ateyn: el-kitâbe ve's-şi'r*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Unsurîyye, 1419.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî'*. thk. Muhammed et-Tahhân 2 Cilt. Riyad: Mektebeu'l-Maârif, 1444.

- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn. *Nazmü 'd-dürer fî tenâsübi 'l-âyât ve 's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu 'l-beyân fî tefsîri 'l-Şur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bustânî, Butrus b. Bûlus. *Udebâu 'l-Arab fî 'l-a'suri 'l-Abbâsiyye*. İngiltere: Muessesetu Hindâvî, 2017.
- Cân, Ahmed Saîd. “ez-Zemahşerî ve mevkıfuhû mine'l-istişhâd bi-şî'ri'l-muvelledîn”. *Mecelltu İdâh* 30 (2015), 277-290.
- Cıblî, Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Bustân fî i'râbi müşkilâti 'l-Şur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Abdurrahmân el-Cundî. 5 Cilt. Arabistan: Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs, 1439/2018.
- Dakkûş, Muhammed Huseyn. *Târîhu 'l-Arab gable 'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009.
- Durmuş, İsmail. “İstişhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Mütenebbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/195-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahrü 'l-muḥîṭ*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ekinci, Mücahit. “Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu Adlı Eserinde İstişhâd Metodu”. *marifetname* 9/2 (2022), 467-492.
- Elmalı, Hüseyin – Arslan, Şükrü. “Garîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ergüven, Şehâbettin. “Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 155-183.

- Güleç, İsmail. “Hz. Peygamber’in Şiire Karşı Tutumu”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19 (2017), 123-146.
- Hüseyin, Tâhâ. *Ma’a’l-Mutenebbî*. İngiltere: Muessesetu Hindâvî, 2013.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422.
- İbn Esîr, Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *Câmi’u’l-uşûl li-ehâdîsi’r-Resûl*. thk. Beşîr ‘Ayyûn. 12 Cilt. B.y.: Dâru’l-Fikr 1392/1972.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil. *Tefsîru İbn Kesîr*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419.
- İbn Receb, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Tefsîru İbn Receb*. 2. Cilt. Arabistan: Dâru’l-Âsime, 1422/2001.
- Kabdan, Abdulkadir. *Nesefti Tefsirinde Şiirle İstişhâd*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî. *el-‘Umde fî mehâsini’ş-şi’r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. B.y.: Dâru’l-Cil, 1401/1981.
- Kırgız, Mustafa – Jammol, Yaseen. “el-İstişhâd fi’l-lugati’l-Arabiyye”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 70-96.
- Kirmânî, Ebü’l-Kâsım Tâcülkurrâ. *Ġarâ’ibü’t-tefsîr ve ‘acâ’ibü’t-te’vîl*. 2 Cilt. Cidde: Dâru’l-Kible, ts.
- Mâverdî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve’l-‘uyûn*. thk. Es-Seyyid İbn Abdilmaksûd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.

- Muâda, Abdurrahmân. *el-Şâhidu 'ş-şi'ri fi tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*. Riyâd: Dâru'l-Minhâc, 1431.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Tefsîr fi't-Tefsîr*. thk. Mâhir Edîb (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019).
- Öğmüş, Hârun. "Tefsirde Şiirle İstişhad Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi". *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü* 345-361.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harâd. 11 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sezgin, Fuat. *Macâz al-Qur'ân, yazan Abu Ubayda Ma'mar b. al-Mutanna't-Taynî (ölm.209 h.) Tefsir Tarihine Ait Bir Mukaddime*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Namzedi, 1950.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyye li'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şâkir, Mahmûd Muhammed. *el-Mutenebbî*. Kahire: Şeriketu'l-Kuds, 1977.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *Kitâbü'l-Muvâfaqât*. 6 Cilt. B.y.: Dâru İbn 'Afvân, ts.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Alî Dahrûc (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996).
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *Fütûhu'l-ğayb fi (ve)'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb*. thk. İyâd Muhammed el-Gavc. 17 Cilt. Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye, 1434/2013.

- Turgay, Nurettin. “Etbâu’t-Tâbiîn Döneminde Tefsir Çalışmaları/Tefsir İlminin Tedvin”. *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013),33-48.
- Yalar, Mehmet. “Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyol Arka Planı”. *Nüsha* 6/23 (2006), 137.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an haķā’ıķı ğavâmiẓi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķâvîl fî vüĉûhi’t-te’vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, 1407.
- Züheyr b. Ebî Sülmâ, Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî. *Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1408/1988.

Extended Abstract

While interpreting the verses of the Qur'an, there is a consensus that Arabic poetry should be taken as a reference, especially in linguistic explanations. The poems of the muvellet/muhdes poets were excluded from the linguistic istishhads due to some justified reasons. However, this approach towards the poems of the great poets does not mean that their poems are not included in the commentaries. It is seen that many commentators have brought semantic depth to the poems of the poets in this category until today. In this study, the existence of al-Mutanabbî (d. 354/965), who is one of the great poets whose istishâd is not accepted with his poems in linguistic explanations, in the tafsir texts has been examined. In this study, it has been tried to determine how and to what extent the commentators benefited from al-Mutanabbî's poems, which are referred to in the commentaries despite being a muvelled. The purpose of this study is how al-Mutanabbî, whose poems are referred to in many tafsir, contributes to the science of tafsir. As it can be seen, al-Mutanabbî attracted the attention of commentators with his philosophical couplets and his words were

taken as reference in the explanation of some verses. In this respect, it has been observed that the poet contributes to a better understanding of the Qur'anic verses with his observations and observations, even though he is far from the field of tafsir. The tafsir's reference to al-Mutanabbī's poems is as follows: al-Mutanabbī lived in a very late period in the history of Islamic thought in terms of being istiḥād with his poems. Until the fourth century, when the poet lived, in determining the meanings of the strange words in the Qur'an, many commentators and language scholars made great efforts not to leave any gaps in the field. However, it is seen that the authority commentators in the field of tafsir such as Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210) and 'Imād al-Dīn Ismā'īl b. 'Umar Ibn Kathīr (d. 774/1373) after al-Mutanabbī took the poet as a reference in the determination of some words. In our review on tafsir, it is seen that the poet who gives place to al-Mutanabbī's poems most frequently is. In some of these quotations, Fakhr al-Dīn al-Rāzī does not testify to al-Mutanabbī in terms of the meaning of words, language and rhetoric. He sees his poetry as an example of the meaning of the verse; In order to reinforce the meaning or with the belief that he fully agrees with the flow of the word, he gives place to al-Mutanabbī as can be seen, most of the references to al-Mutanabbī in al-Rāzī's tafsir are such poems. However, not all references are of this kind. al-Rāzī sometimes positions al-Mutanabbī at the dominant point in language analysis and word meaning determination. As examined in the other title, although al-Mutanabbī was a poet of a stratum that was not accepted as an authority in terms of istiḥād, it seems that his charisma influenced the commentators. In the poems included under this title, al-Mutanabbī is not seen as an authority in the lexicon field. While the interpreter was analyzing the meaning of the verse, not the wording, he saw a couplet of al-Mutanabbī that agreed with that context and wanted to embellish his word with it. Because as the number of people in the world increases, the meanings also increase.

In our opinion, it would not be appropriate to evaluate such quotations within the scope of the concept of istishād. When the tafsir owner included al-Mutanabbî 's poem, he probably saw that his wise words summed up the issue perfectly and concisely. Therefore, al-Mutanabbî is not an arbitrator on the text in such quotations; it remains as a support that helps to convey the meaning in a more effective way. Under this title, examples are given about how many commentators make use of the poet in context confirmation. In conclusion, the following can be said: The poems of al-Mutanabbî, who is notorious for his fame, whose name will not be erased from the literature and history scene, and who has an exceptional position among the poets of the muhdesûn period, have also been cited by many language and commentary scholars. In some places, his poems have been shown as witnesses for the determination of the meaning of a word in the Qur'an, and for the confirmation and registration of the meaning context of a verse in some places. Sometimes, there may be cases where the poet is istishhad to support his own interpretation and the interpreted verse is not in the same context and is even unrelated. This may be due to the different interpretation of the poem by the commentator or the fame of al-Mutanabbî. But in general, al-Mutanabbî's poems are valuable in terms of his contribution to the science of tafsir. It has been an undeniable fact that the different environments in which he lived had a serious contribution to his language development. Especially the fact that he spent a part of his life in an environment where Bedouins lived was an important factor that increased his dominance of old words. Therefore, the change in the use of time and the use of the words in the language in the later processes made it difficult for tafsir scholars to be able to fully comment on the words used in the verses, and as a result of this, the uses in the poems of poets who have mastered the basic values of the language, such as al-Mutanabbî were taken as basis.